

Надія Кісс

Галина Шумицька

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД МОВНОЇ БІОГРАФІЇ ТА ПРАКТИКА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Соціолінгвістика як наука, що виникла на межі соціології та лінгвістики, оперує широким методологічним інструментарієм. До методів соціолінгвістичних досліджень належать, зокрема, анкетні опитування, глибинні інтерв'ю, фокус-групи, дискурсивний та медіааналіз, моделювання прогнозів розвитку мовної ситуації, експертиза законопроектів та укладання рекомендацій щодо поліпшення мовної політики та багато ін. **Метою** цієї розвідки є детально представити метод мовної біографії та продемонструвати, як він застосовується на практиці для аналізу мовної ситуації в Україні, зокрема в традиційно мультикультурному регіоні Закарпаття. Відповідно до мети ставимо перед собою такі **завдання**:

- 1) проаналізувати соціолінгвістичну літературу та виокремити найбільш уживані дефініції поняття *мовна біографія*;
- 2) узагальнити основні риси поняття *мовна біографія*;
- 3) висвітлити різноманітні наукові підходи до аналізу мовних біографій та рекомендації соціолінгвістів, які здійснювали дослідження мовної ситуації цим методом;
- 4) представити модель мовної біографії, розроблену в рамках міжнародного наукового проєкту «Дебати щодо мовного розмаїття – менеджмент мов національних

меншин у пострадянській Україні» (2020–2023, проєкт фінансований науковим Фондом «Фольксваген»);

- 5) представити результати дослідження мовної ситуації Закарпаття, зокрема мовної поведінки представників угорської та румунської національних меншин, здійснене методом мовної біографії.

Поняття *мовна біографія* (нім. *Sprachbiographie*) вперше ввів у науковий обіг швейцарський дослідник І. Верлен у праці 1986 р. «Мовні біографії іноземців у другому поколінні». Метод набув значної популярності в 1990-х, надалі стрімко розвивався в працях різних європейських дослідників та з вузького інструменту соціолінгвістичного дослідження переріс у широку наукову парадигму. Окрім того, метод був адаптований Радою Європи як частина європейського мовного портфоліо ¹. До найновіших тематичних трендів, аналізованих із допомогою мовної біографії, належать: мовні ідентичності; дослідження ставлення до мов, що тісно пов'язане з емоціями; рефлексії щодо історії та суспільних змін, вербалізовані через інтерв'ю; процеси вивчення мов. Розмірковуючи над природою мовних біографій, одна із засновниць методу швейцарська мовознавиця Р. Франческіні зауважує: «Мовні біографії захоплюють багатством деталей і надають дослідникам неочікувані інсайти про справжній розкішний мовний універсум людини та її суспільного середовища» (Franceschini, 2022, с. 76).

Схожу позицію поділяє й американська лінгвістка українського походження А. Павленко: «Кілька властивостей роблять автобіографічні оповіді унікальними та прива-

---

¹ Див. детальніше: The Language Biography <https://www.coe.int/en/web/portfolio/the-language-biography>

бливими продуктами прикладної лінгвістики. Вони захопливі і мають естетичну цінність і цим можуть зацікавити читачів. Вони доступні і тому можуть бути актуальними для широкої аудиторії. Мовні біографії також є текстовими і тому мають значення для рефлексії для їхніх авторів і для читачів, яких вони заохочують уявити альтернативні способи мовного існування у світі. І найголовніше, мовні біографії трансформаційні, оскільки змінюють владні відносини між дослідниками та респондентами, а також між викладачами та студентами, що робить об'єктом дослідження суб'єкт мовця та надання йому як волі, так і голосу» (Pavlenko, 2007, с. 180). Слід зауважити, що в північноамериканській традиції лінгвістики мовні біографії можуть бути як усними у формі інтерв'ю, так і письмовими у вигляді студентських есеїв – роздумів на тему вивчення та використання мов. Натомість у європейській школі мовознавства йдеться тільки про усні аудіозаписи. У цій праці ми розглядаємо *мовну біографію* саме як форму глибинного нарративного інтерв'ю.

Мовна біографія: дефініції, наукові підходи та модель для дослідження мовної ситуації в Україні

Соціолінгвісти розвинули метод мовної біографії на ґрунті здобутків соціології, зокрема в царині глибинних нарративних інтерв'ю (Franceschini, 2004, с. 123). Мовний вжиток став новим фокусом для уваги науковців та сферою для досліджень – доти соціологи активно використовували нарративні інтерв'ю та метод біографії для аналізу таких царин, як побудова кар'єри, біографії мігрантів, студентів, дівчат та жінок, біографії постраждалих від

війни (Franceschini, 2001, с. 112). Розвиток методу також пов'язують із нарративним (дискурсивним) поворотом у гуманітарних науках у 1980-х рр. ХХ ст. До використання біографій вдаються й історики, особливо ті, котрі працюють із методом усної історії, що теж вплинуло на становлення і розвиток методу мовної біографії (König, 2011, с. 45).

Соціолінгвістичний метод мовної біографії є універсальним, його застосовують для аналізу розмаїтих мовних спільнот та мовних ситуацій – зокрема німецьких меншин у Чехії (Nekvapil, 2003; Hudabiunigg & Marchl, 2020), польської діаспори у Бразилії (Miodunka, 2016); вельсько-англійського білінгвізму, мовлення німців колишньої Східної Німеччини, російської діаспори в Німеччині, італійських мігрантів у Швейцарії (Franceschini & Miecznikowski (eds.), 2004), російськомовних мігрантів у Великобританії (Kliuchnikova, 2016); мовної поведінки школярів-мігрантів у Німеччині (Ritter & Hochholzer, 2019), жінок в'єтнамського походження у Німеччині (König, 2011); мовців їдишу в Естонії (Verschik, 2002); німецьких мігрантів у Ізраїлі, мігрантів різного етнічного походження в Німеччині (Penya, 2017), польсько-арабсько-англійського трилінгвізму в Єгипті (Dzierżawin, 2022).

В українській традиції соціолінгвістики метод застосовується рідше, зокрема згадки про нього є у працях Н. Шумарової (див. табл. 1, дефініція 1). І. Брага застосовує метод для дослідження особливостей мовлення людей, що використовують суржик як засіб повсякденного спілкування (Брага, 2014) та вказує на те, що, окрім соціолінгвістів, методом мовної біографії активно послуговуються діалектологи. Частково метод також використаний при дослідженні суржику, здійсненому німецькими та австрійськими соціолінгвістами в рамках міжнародного наукового

проєкту «Українсько-російське та російсько-українське мовне змішування. Дослідження трьох регіонів півдня України» (див. детальніше Hentschel & Reuther, 2020).

Вагомий внесок у розвиток методу мовної біографії зробила американська лінгвістка українського походження А. Павленко. Використовуючи термін *(авто)біографічні наративи*, науковиця наголошує на тому, що дослідники мають звертати увагу не тільки на використання та вивчення мов, а й також на їх забуття та викреслення зі вжитку (див. табл. 1, дефініція 5). Дослідниця виокремлює три підходи до аналізу автобіографічних наративів – когнітивний, текстуальний та дискурсивний. У межах когнітивного підходу соціолінгвісти розглядають автобіографії як системи створення сенсів і, відповідно, свідчення того, як люди розуміють події. У рамках текстового підходу науковці аналізують автобіографії як творчу взаємодію багатьох голосів та дискурсів і як свідчення більш значущого соціального та культурного впливу на людське самопізнання і самопрезентацію. З погляду дискурсивного підходу, автобіографії постають як орієнтовані на взаємодію дискурси і як свідчення співконструйованої природи оповіді про життя (див. детальніше Pavlenko, 2007, с. 171). Саме дискурсивний підхід А. Павленко вважає оптимальним: «Отже, мовні автобіографії не можна і не слід розглядати як нотатки, спостереження, стенограми або підбірки фактів. Радше, їх варто аналізувати як дискурсивні конструкції з лінгвістичними, риторичними та інтеракційними властивостями. Також потрібно враховувати культурні, історичні, політичні та соціальні контексти, в яких вони були створені; дослідники мають розглядати як саму розповідь, так і те, про що оповідач промовчав» (Pavlenko, 2007, с. 180–181). При аналізі автобіографічних

інтерв'ю А. Павленко рекомендує звертати увагу на такі чинники: вибір мови, зміст, контекст та форму оповіді. Крім того, науковиця виокремлює два рівні для аналізу мовних біографій – глобальний (макрорівень) та локальний (мікрорівень). Аналіз глобального рівня має враховувати історичні, політичні, економічні та культурні обставини створення наративу. Локальний рівень – брати до уваги контекст інтерв'ю чи написання рукопису, вплив вибору мови, аудиторії, обстановки, модальності, нарративних функцій, проблем взаємодії та владних відносин на способи вербалізації свого досвіду наратором.

Окрім того, польський дослідник українського походження П. Левчук застосував метод мовної біографії для дослідження українсько-російсько-польської тримовності українців непольського походження. Зіставивши дані анкетного опитування та інтерв'ю методом мовної біографії, науковець виокремив шість моделей мовної поведінки серед своїх респондентів (див. детальніше Levchuk, 2020, с. 246–248). Дослідження П. Левчука спирається на методологію В. Медунки, котрий визначає мовну біографію як частину методу *дослідження кейсів*, запозиченого соціолінгвістикою із соціології (див. табл. 1, дефініція 7). П. Левчук застосовує метод мовної біографії й для дослідження мовлення переселенців з України в Польщу, які вимушено покинули батьківщину з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року. Метод автобіографічного наративу для аналізу впливу війни на мовну поведінку молоді використовує І. Цар, проте її розвідки стосуються внутрішніх переселенців з Криму та Донбасу (Цар, 2020). У перспективі цікавим було б зіставлення мовної поведінки переселенців всередині країни та за кордоном.

У науковій літературі знаходимо чимало дефініцій поняття *мовна біографія*. У табл. 1 представлено десять найпоширеніших визначень із українсько-німецько-, англота польськомовних наукових праць. Звісно, цей перелік не є вичерпним, адже розвідки про мовні біографії опубліковані й іншими мовами, проте він демонструє доволі широкий спектр наукових підходів до аналізу цього поняття. Науковці сходяться на тому, що в центрі мовної біографії перебуває мова – мовна поведінка (дефініція 1), мовні потреби (дефініція 1), мовні преференції (дефініція 1), ставлення до мов (дефініція 2), мовні різновиди (дефініція 2), вибір мови (дефініція 3), мовні уподобання (дефініція 3), мовні компетенції (дефініція 3), вивчення мов (дефініції 4, 5), використання мов (дефініції 4, 5, 6), засвоєння мов (дефініція 6), забуття мов (дефініція 5), зміна мови (дефініція 6), мовний розвиток (дефініція 9), мовні здібності (дефініція 9). Дослідники також погоджуються в тому, що метод мовної біографії потрібно використовувати для опису багатомовних індивідів та спільнот (дефініції 3, 9, 10). В умовах глобалізації та динамічних міграційних процесів багатомовність індивіда та спільнот є радше нормою, а не винятком. Науковці наголошують, що аналіз повинен охоплювати все життя індивіда (дефініції 1, 6, 8, 9) з урахуванням різних життєвих етапів та змін. На практиці це не означає залучення тільки респондентів старшого віку, котрі мають більший життєвий, а відповідно й часто мовно-культурний досвід. Інтерв'ю із поколіннями молодшого та середнього віку теж надзвичайно важливі, адже демонструють динаміку мовного вибору та тренди на наступні десятиліття. Змалювання цілісної і реалістичної картини мовної ситуації спільноти можливе тільки з урахуванням респондентів різного віку, статі та соціального статусу.

Таблиця 1. Дефініції поняття мовна біографія в українсько-, англо-, німецько- та польськомовній літературі

	Дефініції	Джерело
1	«...опис мовного життя людини з урахуванням її мовної поведінки, мовних потреб і преференцій».	(Шумарова, 2000, с. 123)
2	«...систематично зібрані документи, де люди у вільній формі розповідають про своє ставлення до мов». «...біографії, де наратори зі свого погляду розповідають, в якій контактній ситуації вони вивчали мовні різновиди, з якою метою і за яких обставин».	(Franceschini, 2001, с. 112–113)
3	«...емпіричний термін, що позначає динаміку вибору мови, мовних уподобань і компетенції багатомовної особистості».	(Verschik, 2002, с. 40)
4	«...біографічний звіт, в якому наратор робить мову чи мови – зокрема їх вивчення та використання – темою своєї розповіді».	(Nekvapil, 2003, с. 64)
5	«...життєві історії, де основну увагу приділяють мовам та мовцям і де обговорюється, як і чому ці мови були вивчені, використані чи забуті».	(Pavlenko, 2007, с.165)
6	«...історія засвоєння та використання мови протягом життя людини з урахуванням етапів її життя (дитинство, юність, зрілість, старість) та подій, які вплинули на зміну мови».	(Zielinska, 2013, с. 68)
7	«...варіант або частина дослідження кейсів. [...] Предметом такого дослідження є окрема людина або явище, також група людей або, наприклад, організація. Мета розвідки — це точний різнобічний опис досліджуваної особи чи предмета або явища з урахуванням різних аспектів».	(Miodunka, 2016, с. 51)
8	«...лінгвістично релевантні реалії життя. Це означало б, що всі лінгвістичні події відбулися разом й утворили повну лінгвістичну біографію».	(Penya, 2017, с. 12)
9	«...мовні репрезентації, предметом яких є тривалий, в ідеалі, довільний мовний розвиток індивідів: одномовний, двомовний або багатомовний розвиток як нарощування або втрата мовних здібностей у зв'язку з відповідними особистими та соціальними умовами».	(Meng, 2017, с. 2)
10	«...багатомовний процес індивіда, який змінюється протягом його життя».	(Krasowska, 2022, с. 23)

Дослідники також наголошують на тому, що розмова в рамках мовної біографії має відбуватися у вільній невимушеній формі (дефініція 2). Окрім того, польський науковець

В. Медунка окреслив такі критерії успішної мовної біографії: відкритість (зокрема намагання уникнути стереотипів), добра комунікація між інтерв'юером та респондентом, природність розмови у звичному для респондента середовищі й, нарешті, правдива інтерпретація даних на основі зіставлення з мовними біографіями інших респондентів та з попередніми дослідженнями (Miodunka, 2016, с. 51). Задля досягнення об'єктивності чеський дослідник Ї. Неквапіл рекомендує проводити інтерв'ю кілька разів через певний проміжок часу, різними мовами, якими володіє респондент, та навіть за участі різних інтерв'юерів (Nekvapil, 2003, с. 65). Науковець стверджує, що мовні біографії охоплюють три сфери: життєву реальність (наратор розповідає, як відбувалися життєві події – наприклад, як він вивчав рідну та державну мови), реальність суб'єкта (як наратори переживали події, для прикладу, яким чином респондент реагував на випадки дискримінації за мовною ознакою, які емоції при цьому відчував) та реальність тексту (як респонденти розповідають про події, чи є випадки мовного змішування або переходу з однієї мови на іншу впродовж інтерв'ю тощо). Усі ці реальності тісно переплетені між собою та впливають одна на одну, тож це має враховувати дослідник при аналізі мовних біографій (див. детальніше Nekvapil, 2003, с. 69–70).

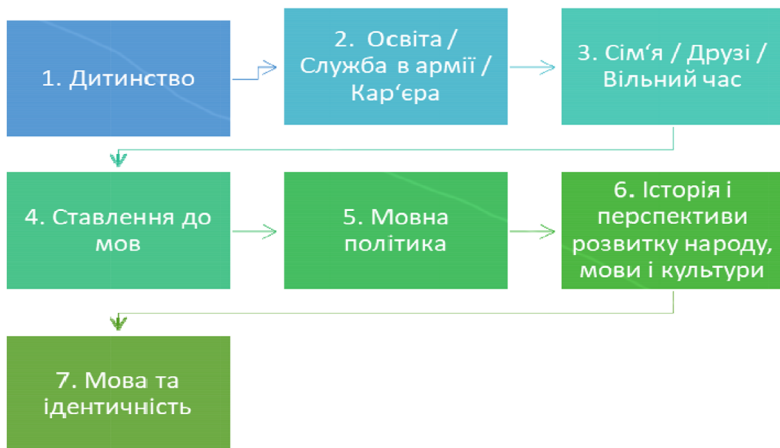
Дослідник також наголошує, що аналіз індивідуальних мовних біографій може пролити світло на розуміння мовної ситуації в певному населеному пункті чи регіоні, адже мова є суспільним явищем: вивчення мови та спілкування відбувається в родині, школі, соціумі. Схожого висновку доходить й українська науковиця І. Брага: «Звичайно, для методу мовної (авто)біографії притаманна деяка суб'єктивність спогадів, трактувань і оцінок певних подій, фактів, явищ. Водночас такі тексти не позбавлені суспіль-

ної значущості, адже аналіз індивідуального мовленнєвого досвіду уможлиблює виявлення тенденцій типової мовної соціалізації, що відбувається в певних соціокомунікативних умовах» (Брага, 2014, с. 33).

Враховуючи зміст зазначених вище дефініцій, підходи до аналізу мовних біографій та рекомендації з проведення інтерв'ю, група науковців-соціолінгвістів під керівництвом М. Вінгендер (Інститут славістики, Гіссенський університет імені Юстуса Лібіха, Німеччина) розробила модель для проведення мовної біографії в межах проєкту «Дебати щодо мовного розмаїття – менеджмент мов національних меншин у пострадянській Україні» (див. рис. 1). Модель охоплює сім блоків запитань: 1) дитинство, 2) освіта / служба в армії / кар'єра, 3) сім'я / друзі / дозволя, 4) ставлення до мов, 5) мовна політика, 6) історія та перспективи розвитку народу, мови та культури, 7) мова та ідентичність. Блок *дитинство* містить запитання, які допомагають реконструювати дитячі спогади, пов'язані з мовою, зрозуміти роль дорослих, родини та середовища у формуванні мовної поведінки респондентів. Блок *освіта / служба в армії / кар'єра* дає змогу висвітлити мовну соціалізацію в школі та університеті, зафіксувати випадки дискримінації за мовною ознакою, розкрити роль мовних компетентцій у професійному житті. Відповіді на запитання блоку *сім'я / друзі / дозволя* висвітлюють приватне спілкування респондентів, вибір мови в різних ситуаціях повсякденного життя. Окрім того, блок охоплює запитання щодо можливих мовних конфліктів у родині та способів їх подолання. Блок *ставлення до мов* містить запитання щодо мовних здібностей респондентів та ставлення середовища до їхніх мовних преференцій.

Надзвичайно важливим є блок запитань *мовна політика*, адже завдяки йому можна зрозуміти реакції національ-

них меншин на загальнодержавну мовну політику та її регіональний вимір й отримати практичні рекомендації щодо покращення мовної ситуації в регіонах, зокрема задля збереження мовно-культурних прав національних спільнот. Відповіді на блок запитань *історія та перспективи розвитку народу, мови та культури* дають змогу провести не тільки синхронний, а й діахронний аналіз мовної ситуації й отримати дані для конструювання сценаріїв розвитку мовної ситуації та мовної політики в регіонах та в країні загалом. І, насамкінець, блок *мова та ідентичність* окреслює ціннісні виміри вибору мови, зв'язок мови та релігійних переконань респондентів. Така модель мовної біографії дає змогу охопити різні періоди як життя індивіда, так і суспільного розвитку, а також надати зріз мовної ситуації в Україні від радянських та пострадянських часів до сьогодення, в тому числі прогнозувати мовнополітичне майбутнє (повний перелік запитань див. у Додатку 1).

Рис. 1. Модель мовної біографії в міжнародному науковому проєкті «Дебати щодо мовного розмаїття – менеджмент мов національних меншин у пострадянській Україні» (2020–2023, проєкт фінансований науковим Фондом «Фольксваген»)

Вибір методу мовної біографії в міжнародному науковому проєкті зумовлений ще й тим, що у фокусі уваги дослідників перебувають національні меншини (спільноти) України, отримуючи своєрідне право голосу в наукових розвідках. Предметом дослідження українських та зарубіжних соціолінгвістів часто стає українсько-російський білінгвізм, проблеми суржикю, проте ширше мовне розмаїття, проблеми багатомовних індивідів, угорсько-українського, румунсько-українського білінгвізму теж потребують детального дослідження. Отже, згідно з А. Павленко, ми використовуємо метод автобіографічних нарративів для «реконструкції соціолінгвістичних умов дво- та багатомовних сімей та мовних спільнот» (Pavlenko, 2007, с. 169). Аналіз мовних біографій робить такий внесок у дослідження мовного розмаїття в Україні:

- 1) надає глибше розуміння національних спільнот, а також процесів вивчення, використання та виснаження (забуття) мов (важливим чинником є теж питання взаємодії між державною мовою та мовами національних меншин);
- 2) є цінним джерелом інформації для соціолінгвістичного дослідження тоді, як інші джерела недоступні (останній перепис населення в Україні відбувся 2001 року, а сучасні дані соціологічних опитувань сфокусовані переважно на вжитковій української та російської мов);
- 3) надає ґрунт для роздумів про офіційні дискурси щодо мов та сприйняття їх національними спільнотами (у мовних біографіях ми, зокрема, відстежуємо реакції представників національних меншин на зміни в сучасному мовному законодавстві України).

У ході дослідження в рамках проєкту ми використовуємо також інші методи, зокрема аналіз онлайн-медіа

та мовного законодавства. Таким чином, зіставлення даних із різних джерел (метод триангуляції) дає змогу відтворити реалістичну картину мовної ситуації в країні. Ї. Неквапіл наголошує, що мовні біографії є важливим складником при застосуванні методу триангуляції: «Частіше аналіз мовних ситуацій базується на демографічній статистиці, різного роду документах (література, газети, адміністративні тексти), на діалектологічних записах слів і висловів, на анкетах, а останнім часом на відео- і аудіозаписах щоденних розмов. Мовні біографії можуть сприяти перевірці результатів, отриманих з допомогою вищевказаних методів, виступаючи важливим компонентом дослідницької триангуляції» (Nekvapil, 2003, с. 64).

У межах проєкту впродовж 2021 р. було проведено понад шістьдесят інтерв'ю з представниками різних національних меншин. Над проведенням та транскрибуванням інтерв'ю працювали науковці із трьох науково-освітніх інституцій – Інституту української мови НАН України (голова робочої групи С. Соколова), Ужгородського національного університету (голова робочої групи Г. Шумицька) та Ізмаїльського державного гуманітарного університету (голова робочої групи А. Колесников). Наразі триває робота над видозміненням моделі мовної біографії для аналізу впливу повномасштабної війни на мовну поведінку населення України (інтерв'ю заплановані на весну-літо 2023 р.). У межах цієї статті ми розглянемо результати аналізу мовних біографій, проведених із представниками угорської та румунської національних меншин на Закарпатті робочою групою науковців з Ужгородського національного університету.

Мовна поведінка представників угорської та румунської національних спільнот Закарпаття крізь призму мовних біографій

Вивчення автобіографічного нарративу на прикладі записаних із представниками національних меншин на Закарпатті глибинних інтерв'ю у вигляді мовних біографій стало одним із основних методологічних інструментів дослідження групи науковців Ужгородського національного університету, що з 2020 р. виступає науковим партнером у міжнародному науковому проєкті «Дебати щодо мовного розмаїття – менеджмент мов меншин у пострадянській Україні».

Для нас ця праця є органічним продовженням дослідження «Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики» – докторської дисертації, успішно захищеної у березні 2021 року в Інституті української мови НАН України (м. Київ), в якій висвітлено мовнополітичну історію незалежної України, зокрема такого її прикордонного регіону, як Закарпаття. Висновки щодо мовної політики та мовної ситуації на Закарпатті від початку незалежності України й до сьогодення базуються на аналізі мовного законодавства України, результатів соціолінгвістичних опитувань, проведених 2018 року на території Закарпатської області, медіатекстів, а також результатів ЗНО, зокрема учнів шкіл з мовами навчання національних меншин (Шумицька, 2021).

Науковці, які беруть участь у роботі проєкту, мають відповісти на низку запитань, що окреслюють цілі проєкту:

- Як конструюється мовне розмаїття? Які теми та моделі аргументації використовуються у полярних дебатах про мовне розмаїття в Україні?

- Хто є дійовими особами в суперечках щодо мовного розмаїття?
- Як меншини будують свою мовну ідентичність, як вони позиціонують себе щодо мовних ідеологій і якою мірою тут проявляється офіційний суспільний дискурс щодо мовного розмаїття?
- Коли і за яких умов відбуваються кардинальні зміни у мовних біографіях та якими є їх наслідки?
- Який вплив мають суперечки щодо мовного розмаїття на мовний менеджмент та які наслідки для суспільства?

2021 року учасниками ужгородської наукової групи (Г. Шумицька, В. Шаркань, Л. Гичко, О. Біган) було записано низку глибинних інтерв'ю (мовних біографій) із представниками національних меншин Закарпаття у місцях компактного їх проживання – угорцями та румунами, а також зроблено аналіз медіатекстів на мовнополітичну тематику (Шумицька, Путрашик, 2021; Шаркань, 2022), що дають змогу отримати бодай часткові відповіді на наведені запитання.

Аналіз зібраного й опрацьованого матеріалу, який значною мірою доповнює і розширює наші попередні спостереження (Шумицька, 2019), дає підстави для таких проміжкових висновків: люди старшого покоління, які навчалися ще в умовах перебування України у складі СРСР, знають, крім рідної (угорської, румунської), російську та інші мови, серед яких і українська; люди ж молодшого віку, які вже навчалися в умовах незалежної України, знають рідну (угорську, румунську) та українську, а також інші мови. При цьому особи, які народилися у місті, володіють більшою кількістю мов, а ту, яка має чи мала статус офіційної, знають на вищому рівні, ніж інші мови. Люди, які працюють у державному секторі, офіційну мову

знають краще, ніж ті, які працюють у приватному секторі. Для усіх них важливо знати рідну та офіційну й мати належні умови для їх вивчення. Особливий акцент робиться на важливості збереження рідної мови, а також на соціально-економічному чиннику, який часто є визначальним при обґрунтуванні необхідності вивчення офіційної мови. Більшість респондентів часто переходять з мови на мову, при цьому можуть вживати слова з однієї мови в іншій під час перемикавання мовного коду. Перехід на мову співрозмовника переважно сприймається як ознака ввічливості й данина традиції: на Закарпатті послуговування кількома мовами – радше норма, ніж виняток (Shumytska 2022).

У розвідці пропонуємо відповіді на наведені вище питання, залучаючи матеріал глибинних інтерв'ю (цитати), отриманий від респондентів, різних за віком, професією, родом діяльності тощо.

– Як конструюється мовне розмаїття? Які теми та моделі аргументації використовуються у полярних дебатах про мовне розмаїття в Україні?

Конструювання мовного розмаїття залежить від мовного середовища – від того, хто є більшістю в населеному пункті (представники національної меншини чи українці). Якщо українці, то осередками спілкування рідною мовою (мовою меншини) є родина й церква (*Угорською я розмовляю дома – з батьками, вся родина. І до церкви ходжу – там по-угорськи теж* (чол., 18 років, угорець, селище Королево Берегівського району); *...Батьки вчили мене тільки угорську. А вже вулиця навчила по-закарпатськи, діалектом. А школа вже, ясно, по-українськи* (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району); *Ну, допустім, у нас служба проходить угорською мовою. Там збираються і спілкуються в*

нас у церкві всі угорською мовою. [Церква] важливу роль відіграє у збереженні [рідної мови] (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району); Церковні книжки написані угорською, усі заходи відбуваються на угорській. Є люди україномовні, які вивчають угорську, щоб розуміти, що відбувається в церкві (чол., 18 років, угорець, селище Королево Берегівського району)); якщо угорці – то рідну мову використовують в усіх комунікативних ситуаціях, при цьому констатують брак належних умов для вивчення української як державної мови: В нас дуже проблема була з цією ситуацією, що в нас українську мову викладала така вчителька, яка не вмiла угорську мову (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербовець Берегівського району); У мене взагалі багато знайомих, що закінчили школу так, що вони не вмiють говорити українською мовою. У нас дуже багато таких у селі є, що вони закінчили 11 клас, так що вони не можуть хліб купити в магазині, а якщо документи треба піти оформити – не факт, що вони то зроблять (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербовець Берегівського району); Там в аптеці в нас працював чоловік, але і він вивчив угорську, якщо чесно, бо він приїхав до нас працювати, і він так само вивчив угорську (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербовець Берегівського району); Моя сестра (у нас 14 років різниці) не говорить українською мовою. Вона розуміє, що хоче, – запитає, але вільно не говорить. Тепер у восьмий клас ходить. Наступного року ми би хотіли, щоб вона десь поступала, і їй дуже буде важко. Вона, напевно, англійську мову ліпше знає, як українську. І я не розумію, в чому проблема. Я думаю, що вчать не так у школі. Бо і в мене однокласниці (я пішла після дев'ятого класу вчитися) не

знаю, чи хтось там знав українську мову взагалі (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербовець Берегівського району).

Крім того, на конструювання мовного середовища конкретної людини впливає мовна ситуація в сім'ї, особливо якщо мова йде про змішані сім'ї: *У змішаних сім'ях якщо батьки розумні, то йдуть на компроміс. У нас є тут одна сім'я. Вона росіянка із Росії. Одна дочка ходила в русську школу, а друга – в румунську школу. Ділили дітей. Чесно кажу. Так переважно є у сім'ях. Як батьки рішили, так і є. І дитину питають: хочеш в таку школу? Записують її, куди вона хоче* (жін., 67 років, румунка, с. Солотвино Тячівського району); *І коли перший у нас женився на рускій (пішов в армію і привіз собі звідки жону), а вона була агрономом (теж їздила на бричці). Ми, діти, по селу бігаєм за нею і кричимо: «Русская, русская, звідки ти прийшла? Який чорт тебе приніс? Шоб ти утопилася в холодній криниці». Дід сказав мені (а він ніколи не наказував): «Ти теж там кричиш? – Да. – Знаєш, я не проти, кричить, але не коло нашого будинку». Він був у правлінні колгоспу, тому «не коло нашого будинку»* (жін., 72 років, румунка, Ужгород); *Всі тут розмовляють по-румунськи. Вони румуни. А коли вже був Союз, молоді поїхали на заробітки, привели собі жінок інших національностей. І наше село багатонаціональне. У нас живуть румуни, мадяри, євреї, югослави, росіяни, українці. І ми тут розмовляли тільки по-румунськи, а тепер уже розмовляємо по-українськи, бо наші діти перейшли майже всі на українську мову. Тільки старики розмовляють румунською мовою. Уже й 50-річні мішають мови. У нас борці. Самий настоящий борць з мовами. У нашій мові і малярські слова, і українські – все перемі-*

шано. В іншій частині села більшість – мадяри, і розмовляють мадярською. А діти ходять переважно в українську школу, і вони між собою розмовляють українською. Дома заставляємо їх розмовляти по-румунськи. Чесно. Ми своїх онуків заставляємо розмовляти по-румунськи тут, у сім'ї (67 років, жін., румунка, с. Солотвино Тячівського району).

Мають вплив на конструювання мовного середовища також суспільно-політичні та міграційні процеси: *Даже не можу уявити собі, щоб спілкувався тільки українською або тільки угорською. У нас в області це не можливо. У нас багатонаціональна область. Одна людина, скажем, моя бабка, прожила дома весь час у Закарпатті і була представником 4 держав, не виходячи з дому. Це говорить про те, що у нас влада мінялася багато раз, і люди побували і в такій мові, і в третій, і в четвертій (чол., 48 років, угорець, Ужгород); А сім'я у нас угорська. Но мої батьки колись були в Донбасі. І моя мама чисто навчилася говорити. Вона в 6 років уже була круглою сиротою, то начала школу по-чеськи, потім перейшла в угорську, бо стали сьме угорцями. Потім забрали у Коронець. Там по-швабськи (по-німецьки навчили), бо там діти так говорили. Потім прийшла назад у Береги – говорила по-угорськи. Коли батька забрали в Донбас, вона сама залишилася – поїхала за ним у Донбас. Там чисто по-українськи научилася (жін., 64 років, угорка, с. Великі Береги Березівського району); Мені здається, що так мішаються сім'ї, що чим далі, тим більше буде нівелюватися чинник рідної мови. У Берегові корінні угорці, які жили там 30-40 років тому або повмирали, або виїхали, а на їх місце приїжджають, наприклад, із Одеси, із Севастополя багато. Тобто якщо там доти жила угорська*

меншина, то, виїхавши, вона дала місце іншим людям – відбулися міграційні процеси. Відповідно змінилося і мовне питання. Може, там уже більше російською говорять, ніж угорською. Я там часто бувала, коли моя бабуся там жила. Якщо у 90-х, навіть 2000-х роках, ти заходив у магазин, і там переважно угорською спілкувалися, то тепер в основному спілкуються українською. Ця тенденція – це природний процес. Тому угорську на Закарпатті треба підтримувати різними заходами. Із досвіду роботи, наприклад: деє 10 % становлять угорські сім'ї, інші змішані або ж українські. Тобто у закладі з угорською мовою навчаються не тільки представники національної меншини (жін., 47 років, угорка, Ужгород); Потому што у нас в Україні багато люди помінялись, можна сказати інтернаціоналісти. Дуже багато приїзжають, значить, не наши. Так візьмем, індійці: через несколько роки здесь может помінятися на різні язики. На різні, я думаю так. А там вже укаже-покаже. Потому што то не можна сказати, шо через 5 років тільки буде український або венгерський. Туї с одной слово можна сказати нет стабільність, стабільність нету. Здесь люди по різній мові будут разговарівати, по венгерські, по чеські, по українські, по рускі. Значить, різній нація єсть (чол., 66 років, угорець, м. Ужгород).

Частина з опитаних респондентів в інтерв'ю не зауважують про свою участь у дебатах про мовне розмаїття в Україні і експліцитно не наводять відповідних аргументів. Інші торкаються драстичних тем, передусім мови навчання в закладах освіти, наполягаючи на важливості здобуття освіти рідною мовою: *До ХХ століття то була Австро-Угорська імперія. Чотири класа вчили рідну мову, а потім переходили на той мови, яка була держава, на*

угорській. Після 20-го року ХХ століття тут були чехословаки, то була Ческо-Словенська республіка, і теж до четвертого класу вчилися в румунській школі (то для нашої національності), бо були і інші школи. Чотири класи в національній школі, а потім переходили більшість (предметів) на державну мову. А в радянський час, я теж пройшов той радянський час, то знаю, ми вчили всі предмети на рідній мові, крім російської та французької мови. В 90-ті роки, коли перейшли з одного алфавіту на другий, з кирилиці на латинське накреслення, те ж саме було. Була румунська мова в румунських школах більшість, була вже і українська, вже ввели українську. Потім декотрі школи перейшли повністю на українську. Там одна повністю українська школа Нижньоапшанська, а остальні ще преподають на румунській основні предмети, але більше годин мають української мови (чол., 70 років, румун, с. Солотвино Тячівського району); Вижу языковые конфликты. Первый: со времен Сталина в том селе, где я жил, всегда была венгерская школа. Теперь начинают урезать права этих венгерских школ. Очень много украинского языка в венгерской школе, очень много предметов на украинском, и часто это под видом того, что дети на Закарпатье, венгры, не владеют украинским языком. Я думаю, что это очень плохо то, что сейчас происходит в отношении венгров: сейчас мы их научим разговаривать по-украински. Последние 5–7 лет. Такого еще никогда не было. При Сталине было разрешено каждому учиться в школе на своем родном языке. Я жил в таком селе. Мне не хотелось знать только венгерский – я перешел в соседнее село или поехал чуть-чуть дальше и выучил государственньй язык. Все, кто это хочет, может де-

лать. Насильствено нельзя заставляють людей учить язык (чол., 49 років, угорець, Ужгород).

Для представників румунської національної меншини особливо актуальним є питання ідентифікації їхньої мови: *У 1990 році ми перейшли на латинь. В чому парадокс, і Україна не може зрозуміти, що це парадокс! Ми називалися до 90-го «редакція програм молдавською мовою для румунів Закарпаття». Потім ми стали називатися «румунська редакція». А ще українцям абсолютно байдуже, чи то румунська мова, чи молдавська. Вони не розуміють і не хочуть зрозуміти, що це одна мова. Багато в цьому винувата і Молдова. Мала країна. Часто порівнюю її з Закарпаттям. Вона стоїть на перепутті. Через неї всі біжать: туди, потім назад. Завойовують, віддають.*

Наукові працівники в Молдові ще в складі СРСР ініціювали комісію філологів з Москви, щоб вони сказали своє бачення: це одна мова чи різні? Перший секретар ЦК визвав великих лінгвістів, а вони кажуть: ці мови ідентичні. Його ж висновок був такий: ідентичні, но різні. Тому у нас редакція програм румунською мовою, в Чернівцях – румунською, в Одесі – румунсько-молдавською. Тепер уже батьки дітей тих шкіл, де пишуть, що то молдовська, кажуть: дозвольте дітям вчитися румунською мовою (72 років, жін., румун., Ужгород).

Зауважимо, що з таким проханням Румунія звернулася до України наприкінці 2021 р.: визнати, що молдовської мови не існує, відповідно до декларації про незалежність Молдови від Радянського Союзу, яка вказує, що державною мовою є румунська. Проте Україна керується Конституцією Молдови, яка в статті 13 визначає «молдавську мову» як національну мову країни (стаття була введена в 1994 році проросійськими Аграрною партією та Соціаліс-

тичною партією). У грудні 2013 року Конституційний суд Молдови постановив, що текст декларації про незалежність має перевагу над положеннями конституції (Румунія попросила... 2021).

– **Хто є дійовими особами в суперечках щодо мовного розмаїття?**

Більшість респондентів не говорять про суперечки щодо мовного розмаїття: *Ніє проблем, якою я мовою спілкуюся, з ким, де* (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району). Відповіді про можливі мовні конфлікти, про суперечки зводяться до того, що респонденти зауважують, що із власного досвіду не знають про конфлікти на мовному ґрунті, тільки «чули», ніби такі конфлікти десь є: *Я не була свідком якихось таких великих проблем або непорозумінь на цьому підґрунті* (жін., 41 рік, угорка, селище Королево Берегівського району); *Хотя мені все казали, що у Львові націоналісти, але в нас ніколи таких проблем не було* (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербовець Берегівського району); *Но я думаю якщо попастися до такої людини, якій не нравиться угорська мова або не нравляться люди, то тоді виникають конфлікти. Але в мене не буває такого. Може, моя карма така, но слава Богу, що не буває* (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербовець Берегівського району). Якщо хтось виступає проти спілкування мовою меншини, то тільки з етичних міркувань: незручно, коли хтось у середовищі не розуміє мову, якою спілкуються: *Є такі, що я з другом розмовляю по-угорськи, підійдуть: не розмовляйте, бо ми не розуміємо, що ви розмовляєте, такі різні ситуації бувають. Але в більшості нормально сприймають. Бувають ситуації, але то таке, десь поодиначні. [...]. Мотивують тим, що ви за*

нас щось там говорите, хотя ми спілкуємося на свої теми, тобто ні за кого не говоримо, не перехожу на угорську мову, щоб за когось поговорити, а вони восприймають так, що за них говоримо, у колективі там не говорять по-угорськи, бо за нас говорите, всяке (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району). Однак самі представники угорської меншини намагаються уникати таких ситуацій – спілкуються загальнозрозумілою мовою: Якщо в нас компанія змішана, і українську мову всі знають, то ми будемо українською мовою говорити, а не угорською. Бо незручно, коли одна людина не розуміє, а всі спілкуються. А якщо всі угорською говорять, тоді угорською говоримо. Але так, щоб у середовищі всім було добре (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербовець Берегівського району).

Водночас можемо констатувати той факт, що найактивнішими учасниками мовнополітичних дискусій та авторами численних звернень з проблем національних меншин є представники громадських організацій, зокрема Товариства угорської культури Закарпаття (КМКСЗ), Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство, а також педагоги закладів освіти з мовами навчання національних меншин, зокрема й ті, що стали нашими респондентами: *Ну це тому, що хочуть якось взяти від нас рідну мову, хочуть, щоб ми вчили дітей лиш на державний мови, то болючіше, якщо чесно, то ж наша мова рідна, і не хотілося, щоб дійшло до цього. Я думаю, що кожна мама хотіла, щоб її дитина вчила рідну мову, бо румунська наша рідна, то ж не хотілося, щоб її забрали від нас. В школі говорили: то ж від нас залежить майбутнє дітей, то для нас це важлива тема (жін., 28 років, румунка, с. Біла Церква Тячівського району).*

- **Як меншини будують свою мовну ідентичність, як вони позиціонують себе щодо мовних ідеологій і якою мірою тут проявляється офіційний суспільний дискурс щодо мовного розмаїття?**

Збереження своєї мовної ідентичності вважають проблемою представники національної меншини, які живуть серед українськомовної більшості: *Досить важко це робити, тому що оточення більше українськомовне. Можливо, внутрішня мотивація. Якщо людина хоче – вона збереже. Проте чим далі, тим важче це робити. Угорську мову щоразу рідше можна почути в Ужгороді. Старше покоління активніше спілкується угорською. Молодше – рідше. Тут така ситуація спостерігається: або йде перехід на державну мову, або молоді люди виїжджають в Угорщину. Йде міграція населення, тому часто нема з ким спілкуватися (жін., 47 років, угорка, м. Ужгород). У середовищі, де більшість говорить угорською мовою, про таку проблему не йдеться.*

Зберігати мовну ідентичність у середовищі, де більшість спілкується українською мовою, допомагає родина і релігійна спільнота: мотивація і підтримка цього є і з боку родичів, і з боку моєї спільноти. Бо угорськомовна спільнота – релігійна спільнота римо-католицька, в основному тут усі спілкуються угорською мовою, особливо старшого віку. Мого віку і старше. Уже менші, діти спілкуються українською. Але це також дає мотивацію. Якщо мова практикується, то тоді вона й живе (жін., 41 рік, угорка, селище Королево Берегівського району); Та тільки то й допомагає, що старші люди ще якимось більше нажимають на то, оби молодьож розмовляла угорською, не забувала... (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району); У першу чергу, якщо

зберігати ідентичність, треба привчити дітей ходити до церкви. Бо церква сама ближча до душі людини. Бо в церкві там ідуть усі свята, всі традиції. Всі пісні, коляди. Якщо починають з малого віку, то і далі не потеряться ні нація наша, ні душа человека не потеряться, бо в церкві не учат нічого плохого (жін., 67 років, румунка, с. Солотвино Тячівського району); Єдиним осередком, де наші діти чують і розвивають свою рідну мову, це є релігійні школи. На щастя, у нас це на дуже сильному рівні поставлено. Як з католицької церкви, бо в нашому закладі вчать дітки переважно католицької віри і реформатської. Обидві церкви максимум зусиль докладають для того, щоб у позаурочний час зберігати й розвивати свою рідну мову, рідні традиції дітей (жін., 47 років, угорка, м. Виноградів); Часто Венгрию критикують, потому что не совсем хочет делать так, как просит Европейский Союз. В Венгрии базовым моментом остается семья. И базовым моментом остается религия. Получается, что если в семье будет мама мужского пола (имеется в виду нетрадиционная семья), то дальше один шаг – и всю религию можно будет вычеркнуть. Она уже не будет играть такую роль, которую должна (чол., 49 років, угорець, Ужгород).

Майже всі без винятку респонденти вказують на цінність дотримання традицій та проведення заходів, що сприяють успадкуванню їх молодшими поколіннями: Це традиції. У нас вони дуже вкоренилися. Особенно в Солотвині. У тих селах вони вже відходять. Но в Солотвині ці традиції залишилися, і вони, напевно, залишаться ще на пару сотень років. Це свята, все, що відноситься до нашого етносу, нації. Так що ми найбільше зберегли традиції тут, в Солотвино. По тим селам теж збере-

гли, но не в той міре, бо потірялись дуже багато. А у нас традиції Різдва, Пасхи, різні свята. Вони нам дорогі, і ми їх дуже цінуємо (чол., 70 років, румун, с. Солотвино Тячівського району); Ось ці заходи, про які говоримо, допомагають. Марцішор. Це дуже важливо, тому що ми готуємо дітей до цих свят на протязі певного часу. Співати, танцювати. Наші костюми які гарні – дуже старі. Ми стараємося зберігати ті костюми, які були і 80, і 100 років тому. Вони чисті, зберігаються в порядку. Таким чином, оця атмосфера створює відповідну тональність для дітей: вони бачать себе як справжніх румунів. Без цього ми просто втратимо нашу культуру. Бо кожен сам дома це не робитиме – це можна робити разом. Часто маємо виїзди з нашими виступами. Вони дуже гарні, тому популярні. Оце лишається потім в душі, ця культура. Це не можна нічим уже перебити. Вони знають поводитися, говорити. Оці нюанси дуже важливі. У цьому всьому процесі важливою є сім'я. Це основне. Якщо в сім'ї нема порядку, то і в школі нічого не зробиш. А якщо сім'я правильно виховує дитину, то ми можемо продовжити з нею роботу. Сім'я має підготувати дитину правильно себе вести, а далі ми вже маємо «пластилін» і ліпимо. Якщо він недобрый, сіплеться, то нічого з нього не зліпиш. Душа має бути підготовлена (56 років, чол., румун, с. Біла Церква Тячівського району); Мова і віра мають держати нас на цьому світі. І ніколи не забувати (є вірш румунського поета Адріана Поулеску): я не люблю розмовляти іноземними мовами, я їх поважаю, я їх знаю, але розмовляти люблю своєю, тому що для мене вона спів солов'я, материнське молоко, зоря, що на небі. Це моя мова – я з цим народився. Я з ним повністю згодна (72 років, жін., румун., Ужго-

род). Отже, роль освітніх та громадських інституцій у цьому процесі дуже важлива.

Респонденти зауважують і про підтримку Угорщини у збереженні угорської мови в середовищі, де більшість розмовляє українською: *Підтримують скорше з Угорщини якимись методами (навчають угорську – то як би гурток, суботня школа)»* (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району); *«Помогает и то, что Венгрия относится к людям, которые живут на Закарпатье, как к своим. В Советском Союзе было так, что абсолютно никакой поддержки со стороны Венгрии не было. По крайней мере я не замечал, что Венгрия считает закарпатских венгров тоже венграми. А теперь я вижу, что Венгрия считает своим народом и тех людей, которые живут вокруг границ. И это мотивирует. Они точно так же думают, как и я. Они точно так же реагируют. Такую же кухню готовят, как и мои родители. И меня научили этому. Примерно так* (чол., 49 років, угорець, Ужгород).

Стосовно офіційного суспільного (медіа-)дискурсу щодо мови респонденти зауважують, що з їхнього досвіду інформація про мовні конфлікти не підтверджується: *Мовні конфлікти? Як би читаємо новини, що є. Тут нема. На місці, де проживаємо, тут я не бачу ніяких мовних конфліктів. Ну не знаю, з новин читаючи, є. Але які вони, я якось не знаю, не цікавлюся* (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району). Зауважують про недоречність змін до мовного законодавства (очевидно, під впливом медіадискурсу), однак конкретики навести не можуть: *Но та тепер цей мовний закон. Я не дуже втикаюся з цими змінами. Коли я ще здавала ЗНО, у мене на той час був ще угорський переклад. Це був поганий пере-*

клад, одне питання взагалі було не про то (це питання багато балів давало), а вроді би вже тепер такого нема (жін., 28 років, угорка, Ужгород, родом із с. Вербоivecь Берегівського району); Ну є, допустім, такі регіони тут в області, де в селі знають тільки угорську мову. Но так вирости, так виховувалися. Десь знають трішки поросійськи, бо так їх вчили в школі. І там виникають конфлікти. Ясно, що він не знає спілкуватися з дитинством. І нема з ким йому спілкуватися, бо фактично виріс у такому середовищі, що ніхто до нього не звертався. Там да, там можуть бути конфлікти. Здається мені, що дуже нажимають на них, щоб вчили українську. Но не так легко. Як угорська тяжка, так, здається, і наоборот: тим угорцям важка і українська. Дуже нажимають на них, і там виникають конфлікти, що не може навчити. А в державі, я думаю, що мусить знати державну мову, але то не так легко (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району); водночас зауважують, що не доводилося особисто бути свідками конфліктних ситуацій на мовному ґрунті (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району). Один респондент зауважив про чутки щодо заборони вивчення рідної мови: *Не створюють умови, да. А ще й заперіцають даже, не?*; на уточнювальне запитання, про які саме заборони йдеться, відповів: *Так є той указ, що не знаю з якого року всі повинні перейти на українську мову навчання. Я ж конкретно не вникав у це, а такі слухи є. Є постанова там, чи що то є, не знаю. Навчальні заклади, що були на угорській мові, повинні переводитися на українській мові* (чол., 59 років, угорець, с. Теково Берегівського району).

Жителі Закарпаття переважно усвідомлюють унікальність свого регіону в українському контексті з огляду на

історичну ретроспективу (у періоди, коли ця територія підпорядковувалася одночасно різним державам, могли існувати докорінно протилежні одне одному мовнополітичні прагнення, які зберігаються й дотепер), розміщення регіону, його полікультурність, а також те, що він постійно перебуває в епіцентрі різних геополітичних стратегій, у тому числі й спрямованих іззовні на розподіл української території, а мовне питання дотепер в арсеналі найдієвіших засобів досягнення мети. Це підтверджують і фрагменти розмов із нашими респондентами: *Часто не можуть це зрозуміти, що у нас на Закарпатті історично так склалося, що люди володіють трьома-чотирма мовами як мінімум. Тобто українська/російська/угорська/німецька (є такі місця, де компактно проживають німці) – це ті мови, якими люди можуть говорити, перемикаючись з однієї на іншу. При цьому вони навіть не думають про ці переключення – все відбувається ніби автоматично. Це є природним для нашого регіону. А люди з інших регіонів часто не можуть це збагнути: як це можна робити отак вільно, без зусиль (жін., 47 років, угорка, Ужгород); Україна – це не тільки українці. Якби я могла це так зробити, я би показувала наше солодке Закарпаття в отакому різноманітті. Воно і є найяскравішим в Україні. Просто якось це не цінується. У нас, на Закарпатті, дуже цікаво, тому що різні національності, різні культури, і коли воно все разом – це просто бомба! (жін., 28 років, угорка, Ужгород); То що є такий конфлікт, то всьо преса робить. Є заказціки – ті, хто замовляють, що треба банку потрясти, людей між собою на войну. Коли йдуть вибори, кому що потрібно та й усьо. Гроши, гроши, гроши. В сьогоднішній час настіки поганий став, шо ужас. ... Я був дуже злий на тих людей, які ту тему*

роздувають, і спеціально, як кажуть, поджарюють, щоб воно було більше більше розголосоу той конфлікт. А з другого боку, я же знаю, що Україна готується, хоче бути в Євросоюзі, і хоче бути НАТО, а знаю, що які є закони у Євро, я давно вже знаю, ще коли Угорщину не взяли в Євросоюз, умови, які потреби були (чол., 64 роки, угорець, с. Оноківці Ужгородського району).

– Коли і за яких умов відбуваються кардинальні зміни у мовних біографіях та якими є їх наслідки?

Респонденти підкреслюють, що найбільше збереженню рідної мови в населених пунктах, де більшість говорить державною мовою, сприяє родина і церква, а зміни в мовних біографіях відбуваються у зв'язку зі здобуттям освіти в нерідному мовному середовищі: *Мене подали в угорськомовний садик, але там теж уже були україномовні діти, і там уже я вивчив пару слів, і вже коли в школу пішов, то там остаточно вивчив українську. Десь у 6–7 років (чол., 18 років, угорець, селище Королево Березівського району); Так, спочатку була угорська домінуюча, це 11 класів, абсолютно. Я навіть один час думала, що я виїду закордон в Угорщину, і мені там буде комфортніше, і коли я пішла вчитись, це був стрес, не із-за середовища, а із-за термінології, я не розуміла, що таке бісектриса по-українськи і до мене не доходило якісь там поняття, просто-напросто я не розуміла викладачів. Я чую українською, но та термінологія мені була не відома (Зб, жінка, угорка, м. Виноградів); Я поступил в 1991. И уже как бы все начали переходить на украинский. Особо мне это трудно не было. Было непривычно. Через год-полтора я уже привык. В основном старались по-украински вести уроки, но были преподаватели, которые не переходили (чол., 49 років, угорець, м. Ужгород);*

[В університеті] угорською взагалі не спілкуюся. Я навіть не можу уявити тепер вчитися по-угорськи, тому що там терміни, все знати по-угорськи для мене було би важко (чол., 18 років, угорець, селище Королево Березівського району); Діти вже ростуть, ходять в українську школу, більше розмовляють українською. То мені здається, що тихо пропадає угорська мова тут (чол., 47 років, угорець, селище Королево Березівського району).

На ситуацію значною мірою впливає і факт появи щоразу більшої кількості «змішаних» сімей, і в кожному іншому випадку тут може бути свій унікальний досвід: ... *появляється член сім'ї, який лише українську знає, і вже не вивчають. Якби були обоє батьки угорці, то й дитина би знала – так, як у моєму случаї. Хоч бувають і випадки, коли для когось із батьків рідна українська, для когось – угорська, то українець вивчає угорську (чол., 18 років, угорець, селище Королево Березівського району); Мовні конфлікти можуть бути, знаєте, в чому? Наприклад, женяться українка і румун. Уже вони між собою конфліктують, до якої школи підуть діти. Тато хоче до румунської школи, мама хоче до української. Другий. Один із батьків заставляє своїх дітей тільки своєю мовою розмовляти. Наприклад, якщо мама українка, вона хоче, щоб діти тільки по-українськи. А тато хоче тільки по-румунськи. Уже конфлікт між ними (жін., 67 років, румунка, с. Солотвино Тячівського району); Маю сім'ю. Дружина вивчила угорську, а вона сама українка. І говорить і угорською, і словацькою, і українською, і російською. Ми в сім'ї більше українською говоримо. Із дружиною і сином. А з дочкою в більшості угорською. Дружина віддала сина (він старший) в українську школу, і на цьому зупинилося його навчання мадярською. Він не*

хоче вчитися мадярською. Йому тяжко. А я коли побачив цю ситуацію, вже не хочу, щоб те саме повторилося з дочкою. Так що її віддав спочатку в угорську школу (вона 5 років там училася). Вона тепер спокійно володіє і угорською, й українською. Але каже, що їй розуміти все, що говорять в школі, легше українською. І відповідати. Тому що в більшості розмову чує українську дома. Тільки я з нею говорю угорською. Іноді дружина може говорити з нею угорською. Але дуже мало. Я більше. І кажу їй, щоб більше говорила угорською, бо з мамою, з бабкою, з братом ти говориш українською, а зо мною говори по-мадярськи: це тобі на користь піде (48 років, чол., угорець, Ужгород).

На зміну мовної поведінки дітей значною мірою впливає ситуативне потрапляння в іншомовне середовище, зумовлене, до прикладу, зміною місця проживання, місця праці, зокрема заробітчанство: До трьох років абсолютно, тільки по-угорськи. А коли дитина вийшла на вулицю, то за два дні вже закарпатський діалект пішов, уже домінував фактично закарпатський діалект. Уже почала забувати угорські слова, і все. Вона вже нам відповідала, комфортніше якось було по-закарпатськи відповісти. І так потім якось і пропало то, залишилося. Розуміємося, можемо спілкуватися угорською легко, але все одно домінує закарпатський діалект (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району); Я коли була мала, то по стану здоров'я потрапила в лікарню. Ну і там, знаєте, всі говорять іншою мовою, я нічого не розуміла абсолютно. Но за певний період виучила українську мову так, що у мене вже навіть був акцент український, що коли я вернулася у школу, то вчителі були дуже здивовані, як я гарно говорю по-українськи. Я цілий

рік була у санаторії і там я навчилася. Там були українці, і я перейшла на українську мову. Це був четвертий клас. З четвертого до п'ятого ми там і вчилися. Так що я українську вже почала розуміти. Це було у Ворохті (жін., 33 роки, румунка, м. Ужгород); На заробітки люди їздять і їздили були. То від того кажу, наші скорше до російської були в ті роки, аніж до української. Бо на заробітки більше в ту сторону, то ж знали краще російську (жін., 28 років, румунка, с. Біла Церква Тячівського району).

У житті юнаків до таких ситуацій належить, зокрема, також служба в армії: більше російською, російська домінувала в нашому середовищі (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району); Більше всього я почав не вивчати, а працювати над собою, щоб перейти на українську, в армії почав. 1992 року дав присягу на вірність Україні. Служив з 1991 до 1993. 1991 року літом давав присягу на вірність Радянському Союзу, а в січні 1992 року (записано в воєнному білеті) дав присягу на вірність Україні. [...] Була різниця між товаришами і командуванням. Командування в більшості говорило російською. Рідко коли українською. Але бувало, що говорило. Всьо офіційне проходило на російській. З товаришами уже після першого року служби більше пішла розмова на українській. До першого року більшість російська була (чол., 48 років, угорець, Ужгород).

Має значення і те, в якому сегменті інформаційного простору конкретна людина перебуває більше (інтернет, телебачення, радіо, музичний контент тощо): У нас перший телевізор був у 1963 році. У нас був російський канал, український, румунський. У нас були всі канали. Так що можна було дивитися Київ, Москву, Бухарест (чол.,

70 років, румун, с. Солотвино Тячівського району); *Я постійно даже венгерський телебачення не дивлюся. Тільки дивлюся українське телебачення, і то кожен день, і то залишається у мене в пам'яті* (чол., 66 років, угорець, м. Ужгород); *Не буде рідної мови. Всі (молодь) переходять на українську і англійську. Вони дивляться. Вони дивляться в інтернеті англійською все. А так між собою розмовляють українською. Рідна мова пропадає. Пропадає нація. Ще тримається на стариках. Діти наших онуків навряд чи будуть знати румунську. Вони між собою по-українськи, нас не буде, тільки син. Все. Вони перейшли на українську. Їхні діти тільки по-українськи. Через 10–20 лет пропаде. Лише воля Божа, церква. Щоб відкрили їм очі, щоб відкрили їм душу* (жін., 67 років, румунка, с. Солотвино Тячівського району).

Наслідком є тенденція, відповідно до якої в середовищі, де більшість спілкується українською мовою, молодше покоління і в церкві переходить на державну мову: *Появилось молодше покоління там на українській мові, і священник інколи розмовляє на українській* (чол., 18 років, угорець, селище Королево Березівського району); *Чим далі, тим менше тих, хто розмовляє угорською. Угорці переходять на українську мову вже. Це була угорська територія, а тепер уже чим далі, тим менше, навіть у Королеві. Немає з ким говорити по-угорськи* (чол., 18 років, угорець, селище Королево Березівського району).
– **Який вплив мають суперечки щодо мовного розмаїття на мовний менеджмент та які наслідки для суспільства?**

Частина опитаних респондентів кажуть, що не мають впливу на мовну ситуацію, не займаються мовним менеджментом. З представниками влади, які знають угор-

ську мову, спілкуються державною мовою в присутності інших людей, а наодинці – угорською: на питання «З представниками місцевої влади Ви якою мовою спілкуєтеся?» відповідають: *Там тоже є, допустім, хто знає угорську – угорською (між собою), а якщо людно, не один з співрозмовником, то українською* (чол., 47 років, угорець, селище Королево Берегівського району). Уникають прямої відповіді на питання про оцінку мовної політики в Україні: *Ну... це вже, думаю, не мені судити* (чол., 18 років, угорець, селище Королево Берегівського району), підтримують політику щодо необхідності знання державної мови: *Якщо ми десь живемо в державі, звичайно ж, державною мовою повинні володіти люди будь-якої спільноти, будь-якої нацменшини, щоб вони могли порозумітися з усіма державними службовцями, щоб могли себе захистити, купити в магазині* (жін., 41 рік, угорка, селище Королево Берегівського району); *Бо ми румуни, но поступати в Румунію важко для нас, і нам краще в своїй країні, то ж треба вчити її мову, шоби для подальшого навчання краще знати українську мову* (жін., 28 років, румунка, с. Біла Церква Тячівського району), зауважують на тому, що не треба загострювати увагу на конфліктах і потрібно більше часу дати представникам національних меншин на вивчення державної мови: *Не треба загострювати питання на тому, треба більше часу приділяти для тих людей, які не спілкуються державною мовою, більше часу дати їм для вивчення мови. Зробити такими умови вивчення української мови, зацікавити, більше годин виділяти...* (жін., 41 рік, угорка, селище Королево Берегівського району), висловлюють пропозиції щодо того, як ефективніше вдосконалювати знання дітьми державної мови, мотивувати дорослих людей до її

вивчення: Хочу ще сказати щодо державної мови і як її викладати. У нас пробують її ніби силою нав'язати, замість того, що зацікавити людей. Для тих же угорців краще би було організувати якісь табори, екскурсії в інші регіони країни. Наші закарпатські діти (угорці чи неугорці) не знають те, що відбувається за межами області. Я сама багато цікавого пізнаю завдяки пізнавальним передачам. Скільки багато цікавого є в Україні! Центральній, Східній, Північній, Південній. Багато гарних туристичних, соціальних об'єктів. Чому би не можна було організувати навіть ту саму грантову програму «Пізнай Україну!»? Вивозити учнів цілими класами, щоб діти пізнавали одне одного, спілкувалися. Набагато швидше, набагато безболініше воно проходить – вивчення державної мови. Люди сприймають так краще, ніж коли починають нав'язувати. Багато ж тепер виставляють таких постів у ФБ: ось він говорив до мене російською, я йому зробила чи зробив зауваження, і потім починається агресія. І так воно виглядає, ніби спеціально розбухують вогонь ворожнечі. А це можна спокійно безболісно зробити в іншому ракурсі. Наприклад, мовні табори за межами області. Діти знайомляться, виходять зі своїх коробочок. [...] Інше. Мій брат двоюрідний займається фермерством у Виноградівському районі. Село було угорськомовним, коли я була маленька. Може, одна українськомовна сім'я там проживала. Тепер я не знаю, яка ситуація, бо багато людей виїхало на заробітки чи на місце постійного проживання в Угорщину. На їх місце поселяються інші люди. Товари у них забирають з Івано-Франківщини. Тому в них була мотивація вчити українську мову саме тому, щоб могли реалізувати ту продукцію, яку вони виростили.

Це перше. Мій брат казав, що він не буде йти вчитися у Виноградів у профтехучилище, тому що він не володіє українською. Після армії чомусь, а служив він у Києві у президентському полку, зовсім поміняв ставлення. Коли мій покійний дядько помер, то на похорон до нього з Івано-Франківщини ці постійні клієнти приїхали. Вшанувати пам'ять. Тобто нема проблем з людьми на нормальному рівні, поки не втручається хтось і не починає робити з цього політику. Це дуже слизьке і важке питання. І якщо хтось у цьому зацікавлений, особливо той, хто має фінансовий вплив, то з цього дуже важко потім вийти (47 років, жін., угорка, Ужгород); Якось треба людей мотивувати. Можливо, фінансово зацікавити: ти говориш державною мовою – трохи надбавки. Не говориш – ну вибач мене. Не знімати з того, що й так отримує, а просто не давати надбавки за знання мови. В Європі кожна мова оплачується окремо. Є посади, де чим більше мов ти знаєш, тим більша у тебе надбавка. Якщо у нас таке зробити, то чому ні. Знаєш українську, угорську, російську – молодець – ось тобі чуть-чуть надбавки. Не знаєш – тоді стандарт. Людина заохочується не тільки вивчити мову, а й говорити нею, щоб показати, що от я нею володію. На жаль, я ставлю фінансові питання, але ми в такому суспільстві живемо. Кнут і пряник уже не працює, але кнут і гроші працюють (чол., 29 років, угорець, м. Ужгород).

Водночас активні учасники суспільних дискусій щодо мовного розмаїття мають змогу пересвідчитися, що їхня думка почута, побажання взяті до уваги. Так, численні звернення угорських громадських організацій до органів влади привели до того, що 2021 р. в Ужгороді відбулися зустрічі українсько-угорської міжвідомчої робочої групи з

питань освіти в розширеному форматі (Представники УжНУ...2021). Результатом роботи представників українського та угорського міністерств став наказ МОНУ «Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту за темою «Європейська інтегрована модель школи з угорською мовою навчання» на базі закладів загальної середньої освіти Закарпатської області на жовтень 2021 – листопад 2026 роки» (№ 1033 від 29.09.2021 р.). Проєкт має за мету створення ефективної інтегрованої моделі навчання, комфортної для здобувачів освіти, з метою забезпечення її якості для представників угорської національної меншини у процесі реформування української школи. Передбачено також підвищення рівня якості навчання української мови, математики, інших предметів з використанням цифрових технологій та диджиталізації освітнього середовища. Зазначений документ актуалізує, з одного боку, завдання підтримки української мови як державної, формування громадянської ідентичності здобувачів освіти, з іншого – завдання розвитку угорської мови та збереження етнокультурної самобутності угорців в Україні, посилення інтеграційних зв'язків з Європою.

Формується усвідомлення, що пошук компромісних рішень на користь усім, адже можливість навчатися рідною мовою дуже важлива для представників національних меншин: *Отже, у таких моментах людина бачить, що ніяких проблем із згуртованості українців з угорцями немає – це є все штучно придумано. Я в цьому впевнена стовідсотково. Бо коли двоє сперечаються, дуються і не обмірковують, не обговорюють думки, ні до чого доброго не призводить, правда? Бо, як кажуть, німу дитину й мама не розуміє. Все треба обговорювати й знаходити компроміси. Так приходять результативність, коли ми*

спілкуємося і вирішуємо всі проблеми, ідучи на компроміс (жін., 47 років, угорка, м. Виноградів); Як завжди, нація хоче мати свою мову на першому плані. Завжди. Но якщо то не вдається, то ідуть до радикальних дій. Змінити ситуацію. Но, кажу, ситуацію силою не зробиш, якщо насаждати. Бо хотіла Австро-Угорщина насаждати мову, Ческо-Словенська республіка хотіла насаждати, і російська мова насаждати. Нічого не получилася (чол., 70 років, румун, с. Солотвино Тячівського району); Я думаю, що має дозріти думка. У нас багато національностей. І шкіль різних. Це зараз не можна звести воедино. Це не реально. І неприпустимо. Тому маємо думати про якісь зміни, уточнення. Додатки нормальні до цих законів. Закон – це ж не камінь. Його можна доробити. Думаю, що це станеться. За рік-два якісь зміни будуть. Ми маємо навчатися румунською мовою. Кожна національна спільнота своєю: мадярська, польська, словацька тощо. Всі мови, які є на території України, мають розвиватися. Це моя думка (жін., угорка, 22 роки, Ужгород); Румунська мова ну як була, так і лишилась, но з українською у нас є покращення. Якщо взяти минулі роки, люди гірше говорили українською мовою, но тепер, зважаючи що в нас є в школі, бо як моя мама була, не було української мови, була молдавська. А тепер вже діти вчать українську мову, нам вже легше поступати на навчання, спілкуватися з українцями і таке. Думаю, що на покращення йде українська, а румунська – то наша. Румунська лишиться, я думаю (жін., 28 років, румунка, с. Біла Церква Тячівського району).

З іншого боку, зростає усвідомлення цінності роз'яснювальної роботи в суспільстві: *Багато хто не розуміє, думають, що їм взагалі не можна в повсякденному житті*

говорити (своєю мовою), і це має бути трошки більш висвітлено, соціальна реклама має бути більш інформативна (жін., 36 років, угорка, м. Виноградів).

Припускаємо, що новітнє тимчасове «переселення» жителів України у зв'язку з війною, яке проживається не просто як тими, хто змінює місце проживання, так і тими, хто приймає співвітчизників у своїх регіонах, зокрема на Закарпатті, змінюватиме і тут мовну ситуацію, сприяючи поступовому й органічному вивченню державної мови тими громадянами України, які нею не володіли або володіли на недостатньому рівні. Укладання ж мовних біографій людей, які змінили мову спілкування в межах країни чи поза нею через війну, може дати цікаві результати, а їх дослідження – відповідні висновки.

Висновки

Мовні біографії є соціолінгвістичним методом, який набув особливої популярності в 1990-х та 2000-х роках і досі не втрачає актуальності. Фокус сучасних соціолінгвістичних студій поступово зміщується від централізованих підходів із дослідження мовної політики, офіційних текстів, документів та медіа до розуміння мовних процесів конкретних індивідів та їхнього впливу на суспільну динаміку мовної ситуації. Все частіше у фокусі уваги дослідників перебуває мовний активізм, мовні преференції, вибір мови та мотивації до вивчення мов, мовна поведінка представників національних меншин, мігрантів, вимушених переселенців тощо.

З лютого 2022 р. після повномасштабного вторгнення Росії Україна перебуває у вирі великої війни. У цій ситуації

мовна політика країни теж має багато нових викликів – яким чином регулювати вимушені масові міграції як у середині країни, так і за кордоном, як зберігати знання рідної мови та національну ідентичність у таких умовах тощо. Наше дослідження мовної поведінки представників національних спільнот було здійснене 2021 р., задовго до повномасштабного вторгнення. Проте воно окреслило ті мовно-суспільні проблеми, які тепер стали ще більш актуальними – зв'язок мови та ідентичності, вплив міграції та економічних чинників на мовні преференції, способи регулювання мовних конфліктів, діалог між національними меншинами та місцевими і центральними органами влади щодо поліпшення та гармонізації мовної ситуації та мовнополітичних заходів тощо.

З іншого боку, Україна перебуває на шляху до членства в Європейському Союзі: це прагнення засвідчив нещодавно ухвалений Закон України «Про національні меншини (спільноти)» 2022 р., який є необхідною умовою для повноцінної європейської інтеграції. Тож завдання для майбутніх досліджень полягає в застосуванні методу мовної біографії для розуміння впливу великої війни на різні верстви населення (представників національних меншин, внутрішніх переселенців та біженців у ЄС, постраждалих від російської агресії, російськомовних громадян, котрі вирішили повністю перейти на українську мову) та відстеження реакцій на зміни в мовному законодавстві щодо мов національних меншин та державної мови. Таким чином, аналіз мовних біографій сприятиме не тільки кращому розумінню індивідуальних та суспільних мовних змін, а й поліпшенню мовної політики на центральному й регіональному рівнях.

Список використаної літератури

- Брага, І. (2014). Мовна особистість носія українсько-російського суржикю в його мовних автобіографіях. *Вісник Донецького національного університету, Сер. Б. Гуманітарні науки*, 1–2, 32–39.
- Представники УжНУ долучилися до засідань українсько-угорської міжвідомчої робочої групи з питань освіти. (16.09.2021). *Медіацентр УжНУ*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/na-zakarpatti-pratsiuie-ukrainsko-uhorska-mizhvidomcha-robocha-hrupa-z-pytan--osvity/2021-09-16-48219>
- Румунія попросила Україну відмовитися від визнання молдавської мови. (05.11.2021). *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/11/5/7129925/>
- Цар, І. (2020). Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму в білінгвальному середовищі. *Українська мова*, 1, 113–128.
- Шаркань, В. (2022). Питання мови національних меншин Закарпаття в українських медіа 2019–2021 рр. *Образ*, 2 (39), 64–80.
- Шумарова, Н. П. (2000). *Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму*. Київ.
- Шумицька, Г. В., Путрашик, В. І. (2021). Засоби масової інформації як інструмент формування та моніторингу мовнополітичної ситуації: закарпатський інтермедійний дискурс. *Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття*. Монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 559–610.
- Шумицька, Г. (2019). *Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері*. Монографія. Ужгород.
- Шумицька, Г. (2021). Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики. URL: https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/aref_shumytska.pdf
- Шумицька, Г. (2022). Феномен мовної політики в українській соціолінгвістичній традиції: підходи до його аналізу в

регіональному вимірі. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 57, Article 2679. <https://doi.org/10.11649/sfps.2679>

- Dzierżawin, K. (2022). Polish–Arabic–English Trilingualism: A Case Study of Selected Language Biographies. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2660. <https://doi.org/10.11649/cs.2660>
- Franceschini, R. (2001). Sprachbiographien randständiger Sprecher. In: Franceschini, R. (Hrsg.). *Biographie und Interkulturalität. Diskurs und Lebenspraxis*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, S. 111–125.
- Franceschini, R. (2004). Sprachbiographien: das Basel-Prag-Projekt (BPP) und eine mögliche Generalisierung bezüglich Emotion und Spracherwerb. In: Franceschini, R., Miecznowski, J. (Hrsg.). (2004). *Leben mit mehreren Sprachen*. Bern; Frankfurt am Main, New York: Peter Lang, 121–145.
- Franceschini, R., Miecznowski, J. (Hrsg.). (2004). *Leben mit mehreren Sprachen*. Bern; Frankfurt am Main, New York: Peter Lang.
- Franceschini, R. (2022). Language biographies. *Sociolinguistica*, 36 (1–2), 69–83.
- Hentschel, G., Reuther, T. (2020). Ukrainisch-russisches und russisch-ukrainisches Code-Mixing. Untersuchungen in drei Regionen im Süden der Ukraine Ein dreijähriges Forschungsprojekt im Rahmen des D-A-CH-Programms von FWF und DFG. *Colloquium: New Philologies*, 5, 2, 105–132.
- Hudabiunnig, I., Marchl, R. (2020). Sprachbiographie einer Familie Deutscher Herkunft aus Nyznerov/Niesnersberg in Tschechien. *Kwartalnik Neofilologiczny*, LXVII 3, 447–463.
- Kliuchnikova, P. (2016). *Linguistic Biographies & Communities of Language of Russian Speakers in Great Britain*, Durham theses, Durham University. Available at Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/11374/>
- Krasowska, H. (2022). *Polacy między Donem, Dniestrem a Prutem. Biografie językowe*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- König, K. (2011). Migration und Sprachidentität: Positionierungsverfahren in Sprachbiographien. In: Betten, A. Thüne, E.-M. (2011).

Sprache und Migration. Linguistische Fallstudien, Apache, 143–166.

- Levchuk, P. (2020). *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukra-
ińców niepolskiego pochodzenia*. Księgarnia Akademicka. <https://doi.org/10.12797/9788381382854>
- Meng, K. (2017). Russlanddeutsche Sprachentwicklungen im “Zeitalter
der Extreme”: familien- und generationsbezogene Sprachbiogra-
fien. In: Witzlack-Makarevich, K., Wulff, N. (Hrsg.). *Handbuch
des Russischen in Deutschland*, 115–135.
- Miodunka, W. (2016). Biografia językowa jako jedna z metod badania
dwujęzyczności. W R. Dębski & W. Miodunka (Red.), *Bilingwizm
polsko-obcy dziś: Od teorii i metodologii badań do studiów
przypadków*. Księgarnia Akademicka, 49–88.
- Nekvapil, J. (2003). Language biographies and the analysis of language
situations: On the life of the German community in the Czech
Republic. *International Journal of the Sociology of Language*,
162, 63–83.
- Pavlenko, A. (2007). Autobiographic Narratives as Data in Applied Lin-
guistics. *Applied Linguistics* 28/2, 163–188.
- Penya, T. (2017). *Sprachbiografien und sprachliche Identität in er-
folgreich migrierten Familien Vier Familienportraits*. Online:
[http://www.verlag-gespraechsforschung.de/2017/pdf/sprach-
biografien.pdf](http://www.verlag-gespraechsforschung.de/2017/pdf/sprach-
biografien.pdf)
- Ritter, A., Hochholzer, R. (2019). Sprachbiographien mersprachiger
Jugendlicher: eine Studie mit neu zugewanderten Schülerinnen
und Schülern. *Critical Multilingualism Studies*, 7:3, 32–54.
- Verschik, A. (2002). Linguistic Biographies of Yiddish Speakers in Es-
tonia. *Folklore (Estonia)*, 38–52.
- Wingender, M. (2021). Contested Language Diversity – Dealing with
Minority Languages in post-Soviet Ukraine. URL: [https://www.
uni-giessen.de/fbz/fb05/slavistik/fachrichtungen/contested_
language_diversity/contested_language_diversity](https://www.
uni-giessen.de/fbz/fb05/slavistik/fachrichtungen/contested_
language_diversity/contested_language_diversity)
- Zielińska, A. (2013). *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsa-
mościach w regionie lubuskim*. Instytut Slawistyki Polskiej Aka-
demii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy). [https://hdl.
handle.net/20.500.12528/37](https://hdl.
handle.net/20.500.12528/37)

Додаток 1. Модель запитань для проведення інтерв'ю методом мовної біографії, розроблена в межах міжнародного наукового проекту «Дебати щодо мовного розмаїття – менеджмент мов національних меншин у пострадянській Україні», фінансованого Фондом «Фольксваген» (2020–2023)

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ІНТЕРВ'Ю (МОВНОЇ БІОГРАФІЇ)

Тривалість інтерв'ю – 60–80 хв.

Вік, стать, національність, місце запису.

1. Дитинство

- 1.1. Де Ви народилися? Як довго Ви жили там? Яка мова є для Вас рідною? Як Ви розумієте поняття «рідна мова»?
- 1.2. Опишіть коротко ситуацію в місцевості / регіоні / країні щодо Вашої рідної мови. Чи всі навколо спілкувалися тією мовою, якою і Ви / Ваша родина?
- 1.3. Як ви схарактеризували б мовну ситуацію в регіоні тепер і через 10 років? Якою вона була до ХХ ст., в радянський період, в 1990-ті роки?
- 1.4. Якою мовою / мовами спілкуються Ваші батьки, дідуся та бабусі? Як вони вивчили цю мову / ці мови? Яка мова, на Вашу думку, для них є рідною?
- 1.5. У вас є брати чи сестри? Якою мовою Ви спілкувалися з ними в дитинстві?
- 1.6. Чи є у Вас дитячі спогади, пов'язані з мовою?
- 1.7. Якою мовою спілкувалися у Вашому місті / районі / селищі / селі?
- 1.8. Хто був для Вас важливою особою в дитинстві? Якою мовою Ви спілкувалися?
- 1.9. Як оточення в дитинстві вплинуло на те, як і якою мовою Ви говорите тепер?

2. Освіта / Військова служба / Кар'єра
  - 2.1. Якою мовою відбувалося у Вас навчання в школі? Якою мовою спілкувалися учні/вчителі / на уроках/перервах?
  - 2.2. Якою мовою відбувалося у Вас навчання у вищому навчальному закладі? Якою мовою спілкувалися студенти / викладачі /....?
  - 2.3. У якому віці Ви вивчили (почали вивчати) українську державну мову? Які можливості у Вас були для цього (уроки, телебачення, спілкування з однокласниками)? Що допомагало і що заважало у вивченні української як державної мови?
  - 2.4. Чи охоче Ви вивчали українську як державну мову? Чи були у Вас якісь побоювання чи внутрішній спротив? Якою була Ваша мотивація до вивчення української як державної мови?
  - 2.5. На якому етапі українська як державна почала домінувати у Вашому мовленні над Вашою рідною мовою і що саме стало поштовхом для цього?
  - 2.6. Які інші мови Ви вивчали в школі / училищі / технікумі / коледжі / університеті?
  - 2.7. Чи служили Ви в армії? Якою мовою Ви спілкувалися там з товаришами? Якою з командуванням?
  - 2.8. У якій сфері Ви працюєте зараз? Якою мовою спілкуєтеся з керівництвом / колегами / діловими партнерами / клієнтами?
  - 2.9. Як знання мов / брак знання мов вплинули на Вашу кар'єру? Чи були у Вас труднощі в роботі через прогалини в знаннях тої чи іншої мови?
  - 2.10. Якою мовою Ви спілкуєтеся з представниками місцевої влади?

2.11. Хто найбільше підтримує Вас у мовному питанні (чи підтримує хто-небудь взагалі)? Чи підтримує Вас місцева влада у мовному питанні (фінансування культурних заходів тощо)?

3. Родина / Друзі / Дозвілля

3.1. Чи маєте власну сім'ю? Якою мовою Ви спілкуєтеся з чоловіком / дружиною?

3.2. У Вас є діти? Якою мовою Ви спілкуєтеся зі своїми дітьми? Якою мовою вони спілкуються з однолітками і в школі?

3.3. Якою мовою Ви спілкуєтеся зі своїми родичами? Чи є Ви і Ваші родичі носіями діалекту / суржику? Чи виникали сімейні конфлікти на мовному ґрунті (наприклад, через перемикування мовного коду або через ставлення до мов)?

3.4. Чи важливо для Вас, щоб Ви і Ваші діти вільно володіли рідною мовою? Які можливості / ресурси у Вас є для цього? Як Ви використовуєте ці можливості?

3.5. Що найбільше допомагає Вам зберігати етнопонаціональну ідентичність від покоління до покоління?

3.6. Якою мовою Ви спілкуєтеся з друзями? Чи залежить мова спілкування від мови, яку використовують друзі?

3.7. Яку мову Ви використовуєте в різних соціальних ситуаціях? Для прикладу, коли пишете в соціальних медіа, спілкуєтеся з друзями, шукаєте інформацію в Інтернеті, читаєте книги, дивитися новини чи фільми, подорожуєте Україною? Ви користуєтеся однією мовою чи різними мовами для різних видів діяльності?

4. Ставлення до мов

- 4.1. Як Ви оцінюєте свої знання рідної мови? В яких ситуаціях Ви спілкуєтеся рідною мовою? З ким Ви спілкуєтеся рідною мовою?
- 4.2. Як часто Ви переходите з однієї мови на іншу? Чи Ви надаєте перевагу одній із мов у спілкуванні? Ви переходите на мову співрозмовника чи продовжуєте спілкуватися рідною мовою?
- 4.3. Як Ви оцінюєте свої знання української мови як державної? У яких ситуаціях Ви спілкуєтеся українською мовою? З ким Ви спілкуєтеся українською мовою?
- 4.4. Як оточення сприймає Ваше спілкування рідною мовою?
- 4.5. Як оточення сприймає Ваше спілкування українською як державною мовою?
- 4.6. Чи Ви коли-небудь почувалися дискримінованими через свій акцент? / Вашу рідну мову? Чи пам'ятаєте Ви зауваження / коментарі щодо Вашого мовлення, усного чи письмового? Що говорили про Ваше мовлення і що Ви відповіли?
- 4.7. Чи відбувалися якісь зміни у Вашій мовній поведінці впродовж Вашого життя? З чим це було пов'язано? Можливо, якісь події чи люди підштовхнули Вас до змін у Вашій мовній поведінці? Чи могли б Ви повністю перейти на іншу мову повсякденного спілкування? Якщо так, то за яких умов?
- 4.8. Якщо у Вашому житті був момент, коли Ви вирішили послідовно використовувати тільки одну мову в різних ситуаціях спілкування, опишіть його детальніше.
- 4.9. Як Ви розумієте поняття “суржик”? Як ставитеся до нього?

5. Мовна політика

- 5.1. Чи бачите Ви мовні конфлікти у Вашій країні / регіоні? Які це конфлікти? Опишіть детальніше. Чи були Ви безпосередньо свідками цих конфліктів чи лише чули про них?
- 5.2. Як Ви думаєте, яким чином можна розв'язати ці конфлікти?
- 5.3. Чи задоволені Ви державною / регіональною мовною політикою щодо Вашої рідної мови? Якщо ні, що слід змінити чи покращити?
- 5.4. Чи задоволені Ви державною / регіональною мовною політикою щодо української як державної мови? Якщо ні, що слід змінити чи покращити?

6. Про історію та перспективи розвитку народу, про мову та культуру

- 6.1. Які події в історії Вашого народу вплинули на розвиток Вашої рідної мови (як позитивні, так і негативні)
- 6.2. На Вашу думку, які мови Вам необхідно знати у Вашому повсякденному житті?
- 6.3. Які заходи, на вашу думку, проводяться для того, щоб зберегти рідну мову, культуру рідною мовою?
- 6.4. Оцініть, будь ласка, ставлення молоді до рідної мови, перспективи сприйняття і вивчення рідної мови майбутніми представниками молоді в найближчі 5–10 років.
- 6.5. Які б Ви могли виокремити активістські тенденції щодо відродження рідної мови і культури серед молоді?

7. Про ідентичність

7.1. Яку релігію Ви сповідуєте?

7.2. Чи важлива релігія для збереження мови та культури?

7.3. На Вашу думку, що означає бути представником свого народу?

7.4. Чи вважаєте Ви за необхідне для Вас та Ваших дітей вивчати та знати рідну мову?